

ХАРАКТЕРИСТИКИ ЕМПАТІЇ СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

У статті проаналізовано питання, пов'язані з розумінням сутності та структури емпатії. Наведено результати емпіричного дослідження, які свідчать, що у студентів-першокурсників переважає знижений рівень емпатії, у студентів старших курсів – середній рівень емпатії. З'ясовано, що більшість студентів-психологів користується такими емпатійними здібностями як готовність до емоційного відгуку та співпереживання.

Ключові слова: емпатія, емпатійні здібності, студенти-психологи.

Постановка проблеми. Однією з найбільш важливих моральних вимог для психолога, що визначає гуманізм його професії, є постійна готовність надавати емоційну підтримку, уважно ставитися до будь-якої людини як до індивідуальності, сповідуючи при цьому етичний принцип "Non nocere" ("Не нашкодь").

Здійснення професійної діяльності вимагає від психолога, крім спеціальних професійних знань і навичок, сформованості таких моральних якостей, як душевність і чуйність, толерантність і тактовність, щирість і взаємоповага, а також співчуття і співпереживання, тобто емпатія.

Проблема емпатії, її місце в системі цінностей, структурі особистості загалом здавна досліджується в зарубіжній та вітчизняній психології (Р. Бернс, В. Бойко, Л. Виговська, Т. Гаврилова, Ю. Гіппенрейтер, Л. Журавльова, І. Коган, І. Кузнєцова, В. Мак-Даугол, К. Роджерс, Н. Роджерс, О. Саннікова, І. Юсупов та ін. [1; 2; 5; 6; 9; 10]).

Існує низка численних досліджень, у яких емпатія розглядається як умова розвитку моральної свідомості (І. Бех, Л. Божович, М. Боришевський), механізм просоціальної поведінки (Т. Гаврилова, А. Соломатіна), як певна форма емоційної поведінки (О. Чебикін).

Є окремі дослідження, в яких у різних аспектах розглядаються питання, пов'язані з визначенням особливостей емпатії вчителів (Т. Василюшина, Л. Веденеєва, Л. Виговська, А. Гостев, Я. Коломинський, О. Кравцова, Н. Лісіна, А. Лутошкін та ін.). Проте проблема емпатії студентів-психологів, її динамічних характеристик, вимагає спеціального вивчення. Дослідження цієї проблематики зумовлено наявністю існуючих суперечностей: між новими ціннісними орієнтаціями студентів, які намагаються пристосуватися до мінливих умов сучасного життя та усталеними нормами вузівського середовища; між необхідністю упровадження активних засобів формування емпатійних здібностей студентів-психологів та установкою вищої школи на самовиховання цих здібностей самою особистістю.

Отже, значущість і недостатня розробленість зазначених аспектів, об'єктивні вимоги до професійних якостей психолога-фахівця взагалі та емпатійних здібностей зокрема зумовили вибір теми даної статті.

Відповідно, **мета** статті: виявити рівень емпатії, а також охарактеризувати структуру емпатійних здібностей студентів-психологів; з'ясувати наявність зв'язку між рівнем емпатії студентів-психологів та курсом їх навчання.

Результати теоретичного аналізу. Первинний смисл терміна "емпатія" – емоційна чуйність до переживань іншого (Т.С. Кириленко [7]). У більш сучасних визначеннях підкреслюється емоційна або раціональна сторони емпатії: 1) емпатія як "вчуттєвість"; емпатія – це афективний зв'язок з іншими людьми (В. Петровський, Л. Стрелкова, П. Фресс та ін.); 2) емпатія як "осягнення"; емпатія – це здатність "відчувати" емоційні стани інших людей (Т. Гаврилова, В. Лабунська, К. Роджерс, О. Саннікова та ін.).

В окремих випадках емпатія ототожнюється з психологічною проникливістю, яка розуміється як глибоке проникнення до внутрішнього світу іншої людини; адекватне розуміння та інтерпретація емоційних станів особистості (О.А. Кисельова [8]). Проте основна відмінність між цими двома поняттями полягає в різних виявах адекватності – психологічна проникливість має на меті адекватне розуміння та інтерпретацію переживань іншого, тоді як емпатія пов'язана з адекватним реагуванням на переживання іншої людини.

М. Пономарьова зазначає, що на теперішній час в психології відсутні загальноприйняті уявлення про емпатію, тому серед дослідників спостерігаються значні розходження щодо інтерпретації цього поняття [11].

Порівняння визначень емпатії, які наводяться в різних психологічних словниках та наукових працях, дає підстави зазначити, що цей феномен розглядається як здібність, здатність, властивість, уміння, процес та стан.

Зокрема, одні автори розглядають емпатію як *здатність* індивіда емоційно відгукуватися на переживання інших людей. Інші трактують її як розуміння та *чуттєвість* щодо переживань. Деякі дослідники вважають, що емпатія – це *перцептивний акт*, що надає можливість усвідомити індивідуальні особливості іншої людини в процесі спілкування.

Теоретико-методологічні проблеми дослідження емпатії обумовлені також тим, що в психологічній літературі поняття "емпатія" ототожнюється з іншими феноменами, дуже близькими за значенням (емпатійна взаємодія, емпатійне реагування, емпатійні реакції, емпатійні здібності, емпатійні стосунки). Окрім того, в якості поняття "емпатія" використовуються інші терміни: співпереживання, співчуття, співстраждання, альтруїзм, просоціальна поведінка, соціальна сенситивність).

Сам термін "емпатія" виник на початку XX століття у німецькій естетиці та в ті часи уособлював схильність спостерігача до ототожнення себе з фізичним об'єктом, який підлягає спостереженню у зв'язку зі прагненням до переживання прекрасного. В галузі психології це поняття вперше застосував Т. Ліппс, який розглядав процес вчуттєвості як специфічний вид пізнання сутності предмета або об'єкта. Вчуттєвість – це емоційне проникнення в стан іншого, засноване на бажанні винайти в ньому власні переживання.

Англійський термін "empathy" було запроваджено Е. Титченером (у 1909 р.) як переклад використаного Т. Ліппсом поняття "einfuhlung" ("вчуттєвість", "проникнення" – як процес розуміння витворів мистецтва, об'єктів природи, а пізніше – і людини).

Також, з іншого боку, термін "емпатія" тісно пов'язаний з етичним поняттям "симпатія", яка у філософських творах трактувалася як емоційна співучасть, чуйність.

Механізмами емпатії вважаються такі феномени як емоційне зараження, наслідування, ідентифікація, рефлексія, децентрація. Зокрема, П. Фресс виникнення емпатії пов'язує з емоційним зараженням. З.Фрейд основним механізмом емпатії вважає наслідування. За думкою М. Обозова емпатія здійснюється засобом ідентифікації – ототожнення індивідом своєї особистості з особистістю іншого індивіда. М.Пономарьова вважає, що зазначені вище механізми емпатії функціонують практично одночасно.

Щодо *структури емпатії*, то за В.Бойко виокремлюються раціональний, емоційний та інтуїтивний компоненти: *раціональне* виявляється в спостережливості за іншим; всі психічні процеси спрямовані на іншого; має місце інтенсивна аналітична переробка інформації про іншого, яка поступає одночасно по різним сенсорним каналам. *Емоційне* виражається у співпереживанні; основний засіб – емоційне асоціювання ("Я би переживав на його місці..."); основа – власний емоційний досвід. *Інтуїтивне* – зводиться до підсвідомої обробки інформації про людину; основа – несвідоме співставлення отриманої інформації з минулим досвідом [1].

Грунтуючись на вищезазначених теоретичних даних, у нашому дослідженні вихідними було прийнято наступні психологічні положення:

1. Емпатія – це форма раціонально-емоційно-інтуїтивного відображення іншої людини, що дозволяє подолати її психологічний захист та досягнути причини й наслідки прояву її психічних особливостей (властивостей, станів, реакцій) [1, с. 121].

2. До структури емпатії входять емпатійні здібності: раціональна емпатія (як спонтанний інтерес до іншої людини); емоційна емпатія (співпереживання, співучасть); інтуїтивна емпатія (емоційний досвід); емпатійні настанови (готовність до емоційного відгукування); проникаюча здібність в емпатії (здатність створювати атмосферу довіри); ідентифікація в емпатії (здатність уявити себе на місці іншого) [1, с. 126].

Методика та процедура дослідження. Дослідження проводилося протягом лютого-березня 2015 року на виборці студентів спеціальності "Психологія" Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка у кількості 130 осіб (112 дівчат та 18 хлопців). У дослідженні приймали участь студенти різних курсів – I курс (24 особи), II курс (29 осіб), III курс (30 осіб), IV курс (20 осіб), V курс (27 осіб).

У дослідженні було використано методику діагностики рівня емпатії та емпатійних здібностей В. Бойко [1].

Отримані в дослідженні дані було оброблено засобом використання комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS (версія 11.0). Було застосовано наступні методи математичної статистики: частотний розподіл даних, порівняння середніх значень (t-критерій Стьюдента; критерій Манна-Уїтні).

Аналіз результатів дослідження. З метою вивчення рівня емпатії студентів-психологів було проаналізовано дані частотного розподілу результатів дослідження (див. табл. 1).

Результати дослідження показали наступне: 1. Майже у половини студентів психологічної спеціальності переважає середній рівень емпатії (у 49,2 % осіб). Це ті студенти, які вибірково, залежно від ситуації, здатні до емпатійних виявів у міжособистісних стосунках, та при цьому намагаються тримати їх під жорстким самоконтролем.

2. Досить велика частка студентів-психологів (40,8 % осіб) характеризується зниженим рівнем емпатії. Ці студенти можуть мати труднощі щодо глибокого розуміння емоційних станів інших людей та

адекватного реагування на них. Цілком вірогідно, що справжні емоційні переживання інших людей можуть виявитися несподіваними для цієї частини респондентів.

Таблиця 1

Рівні емпатії студентів-психологів (n=130)

Рівні емпатії	Кількість досліджуваних (у %)
дуже низький рівень емпатії	9,2
знижений рівень емпатії	40,8
середній рівень емпатії	49,2
високий рівень емпатії	0,8

3. Дуже мала частка студентів-психологів продемонструвала вияв високого рівня емпатії (лише 0,9 % осіб). Проте це, вірогідно, ті майбутні фахівці, які достатньою мірою емоційно чутливі, вміють швидко встановлювати емоційний контакт та знаходити спільну мову з іншими людьми.

4. Студентів з дуже низьким рівнем емпатії виявлено також невелику кількість (9,1 % осіб). Ці досліджувані можуть мати труднощі при встановленні емоційного контакту з іншими людьми.

У табл. 2 представлено дані частотного розподілу результатів дослідження рівня емпатії студентів-психологів у зв'язку з курсом навчання.

Таблиця 2

Рівні емпатії студентів-психологів у зв'язку з курсом навчання

Рівні емпатії	Кількість досліджуваних (у %)				
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс
дуже низький рівень	8,3	10,3	10,0	10,0	7,4
знижений рівень	58,3	31,0	46,7	35,0	33,3
середній рівень	33,3	58,6	40,0	55,0	59,3
високий рівень	0,0	0,0	3,3	0,0	0,0

За даними табл. 2 дуже низький рівень емпатії виявлено у досить незначної частини студентів-психологів всіх курсів навчання.

Знижений рівень емпатії виявлено у більшості студентів I-го курсу навчання (у 58,3 % осіб). Вірогідно, першокурсники ще мало обізнані з професійно важливими якостями психолога-фахівця та ще недостатньо усвідомили їх значення для успішної міжособистісної взаємодії.

Середній рівень емпатії переважає у студентів II, IV та V-го курсів навчання. З нашої точки зору, у зв'язку з цим спостерігається позитивна тенденція щодо формування емпатії майбутніх фахівців. Поряд із тим, у студентів III-го курсу спостерігається незначне зниження рівня емпатії (у 46,7 % осіб виявлено знижений, та у 40 % осіб – середній рівні цієї якості). Очевидно, це можна пояснити наявністю в цей навчальний період кризи "середини" навчання, коли у студентів спостерігається тимчасове зниження мотиваційних прагнень, "затухання" професійних інтересів, розчарування в обраній професійній діяльності [6].

Стосовно майже повної відсутності прояву емпатії на високому рівні у досліджуваних осіб, складно зробити висновок про цілковиту негативність цього явища. Адже за даними дослідження Т.Василишиної, рівень емпатії значною мірою обумовлений віком та стажем роботи фахівця [3]. Тому цілком вірогідно, що з набуттям практичних навичок у професійній сфері досліджувані зможуть виявити більш високі результати.

З метою вивчення особливостей прояву емпатії та окремих емпатійних здібностей студентів-психологів у зв'язку з курсом навчання нижче наведено середні значення показників емпатії окремо по кожному курсу (див. табл. 3).

За даними табл. 3 спостерігаються наступні тенденції:

1. Вироблення настанов, які сприяють емпатії, характерне для більшості студентів-психологів. Нам здається це позитивним явищем, оскільки майбутні фахівці з психології, починаючи вже з першого курсу навчання, значну увагу приділяють формуванню у себе готовності до емоційного відгуку щодо взаємодії з іншими людьми. За даними нашого дослідження, цей показник поступово підвищується у зв'язку з кожним курсом навчання.

2. Досить часто студенти-психологи використовують емоційний канал емпатії. Студенти здатні зрозуміти емоційний стан іншої людини та прогнозувати її поведінку, а за умови енергетичного підлаштування під стан людини, фасилітативно впливати на цей стан.

**Середні значення показників емпатії та емпатійних здібностей студентів-психологів
(по кожному курсу навчання)**

Емпатійні здібності	Середні значення (М)					значущість відмінностей між курсами (p)
	I курс	II курс	III курс	IV курс	V курс	
Раціональний канал емпатії	3,00	3,38	3,03	2,95	3,48	–
Емоційний канал емпатії	3,67	3,45	3,53	3,90	3,48	–
Інтуїтивний канал емпатії	3,67	3,66	2,70	3,10	3,41	I та III курси (p≤0,05) II та III курси (p≤0,05)
Настанови, які сприяють емпатії	3,75	4,07	4,53	4,10	4,07	I та III курси (p≤0,05)
Проникаюча здібність в емпатії	2,88	3,41	3,60	3,55	3,44	I та III курси (p≤0,05) I та IV курси (p≤0,05)
Ідентифікація в емпатії	2,75	3,83	3,50	3,60	3,85	I та II курси (p≤0,05) I та IV, V курси (p≤0,05)
Емпатія (загальний показник)	19,71	21,79	20,90	21,20	21,74	–

3. Такий важливий механізм взаєморозуміння як ідентифікація в емпатії, також досить часто використовується студентами-психологами. Ці студенти вміють співпереживати, ставлячи себе на місце іншої людини. Проте у студентів I-го курсу ця емпатійна здібність виражена на нижчому рівні, ніж у студентів більш старших курсів. Це означає, що у першокурсників недостатньо розвинута гнучкість емоцій, здатність до наслідування.

4. Проникаюча здібність в емпатії також інтенсивно використовується студентами-психологами. Ця важлива комунікативна властивість дає змогу створювати атмосферу довірливості, відкритості, ширості. У студентів I-го курсу ця здібність виражена у меншій мірі, ніж у студентів старших курсів. З нашої точки зору, це може бути пов'язано з більш напруженим емоційним станом самих першокурсників, їх недостатньою емоційною розкутістю. Адже стан напруженості заважає саморозкриттю та вияву емпатії.

5. Інтуїтивному каналу емпатії студенти-психологи різних курсів навчання надають різної значущості. Зокрема, у студентів I-II курсів ця здібність вище, ніж у студентів старших курсів (на достовірному рівні – ніж у студентів III-го курсу).

Т.Василишина зазначає, що інтуїтивним каналом емпатії користуються переважно молоді фахівці з досить невеликим стажем роботи. У цьому випадку фахівець при дефіциті інформації спирається на досвід, що є в його підсвідомості. На рівні інтуїції узагальнюються різні дані про партнера [3, с. 30]. Тому можна припустити, що цю здібність студенти-психологи молодших курсів використовують більш інтенсивно внаслідок нестачі знань щодо емоційного спілкування.

6. Раціональний канал емпатії використовується студентами-психологами в меншій мірі, ніж інші емпатійні здібності. Це може означати, що студенти-психологи більш схильні демонструвати співпереживання до іншої людини в емоційно насичених ситуаціях, ніж звичайний спонтанний інтерес до неї в повсякденному житті.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. За даними проведеного дослідження можна констатувати наступне:

1. Емпатія – це складна форма раціонально-емоційно-інтуїтивного відображення іншої людини, структуру якої складає низка емпатійних здібностей. Здатність до емпатії вважається професійно важливою якістю психолога-фахівця.

2. Основна кількість опитаних студентів-психологів має середній рівень емпатії, властивий більшості людей. На нашу думку, у студентів-психологів частка осіб з високим рівнем емпатії має бути більшою. Адже саме процес співпереживання, вияву емпатії психологом знаходить емоційний відгук у клієнта, а це сприяє встановленню більш позитивних стосунків між ними.

3. У зв'язку з курсом навчання у студентів-психологів спостерігається тенденція до підвищення показників емпатії та емпатійних здібностей. Зокрема, проникаюча здібність в емпатії та ідентифікація в емпатії (на достовірному рівні значущості) вище у студентів старших курсів, ніж у студентів-першокурсників.

4. Найбільш вираженою у структурі емпатійних здібностей студентів-психологів є здатність до вироблення емпатійних настанов. Також, важливими емпатійними здібностями студентів є здатність до застосування емоційного каналу емпатії (співпереживання) та здатність до ідентифікації в емпатії

(відчування себе в ролі іншої людини). Найменш вираженою серед емпатійних здібностей студентів-психологів є здатність до застосування раціонального каналу емпатії (як вияв спонтанного інтересу до іншої людини).

Перспективами подальшого дослідження зі вказаної проблеми, на нашу думку, може бути уточнення отриманих результатів шляхом розширення вибірки дослідження (прийняття участі у дослідженні студентів інших навчальних закладів), а також подальше вивчення емпатії у зв'язку з особистісними якостями, які сприяють професійному становленню майбутнього фахівця.

Використані джерела

1. Бойко В.В. Энергия эмоций / В.В. Бойко. – СПб. : Питер, 2004. – 474 с.
2. Бреслав Г.М. Психология эмоций / Г.М. Бреслав. – М. : Смысл: Издательский центр "Академия", 2006. – 544 с.
3. Василюшина Т.В. Емпатійні здібності вчителів: психологічний аспект / Т.В. Василюшина // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 4. – С. 37-38.
4. Виговська Л. П. Емпатійність як фактор соціально-психологічної адаптації молодих педагогів / Л. П. Виговська, С. М. Максимець // Україна на порозі третього тисячоліття: духовність і художньо-естетична культура: міжвідомчий наук. зб. – К. : НДІ "Проблеми людини", 1999. – Т.14 – С. 325 – 329.
5. Журавльова Л. П. Психологія емпатії / Л. П. Журавльова. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328 с.
6. Иванников В.А. Проблемы подготовки психологов / В.А.Иванников // Вопросы психологии. – 2006. – № 1. – С. 48-52.
7. Т. Кириленко Т.С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т.С. Кириленко. – К. : Либідь, 2007. – 256 с.
8. Кисельова О.А. Особливості психологічної проникливості у осіб з різною емоційною диспозицією : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 "Загальна психологія, історія психології" / О.А. Кисельова. – К., 1999. – 19 с.
9. Коган І.М. Розвиток емпатії у молодших школярів / І.М. Коган // Актуальні проблеми психології. Екологічна психологія: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / За ред. акад. Максименка С.Д. – К. : 2004. – Т. 7, вип. 3. – С. 101-108.
10. Кузнецова І.В. Етапи формування емпатійної культури студентів / І.В.Кузнецова // Педагогіка та психологія: Зб. наук. пр. – Вип. 21. – Харків : ХДПУ, 2002. – С. 125-129.
11. Пономарева М.А. Эмпатия : теория, диагностика, развитие / М.А. Пономарева. – Минск : Бестпринт, 2006. – 76 с.

Derev'yanko S.P.

CHARACTERISTICS OF FUTURE PSYCHOLOGISTS' EMPATHY

The issues related to understanding the nature and structure of empathy are analyzed. The theoretical and methodological aspects of the empathy research and identification of this phenomenon with others close by meaning, concepts (empathic response, empathic interaction, etc.) are outlined.

Empathy is described as a complex form of rational, emotional and intuitive reflection of another person's nature. It is emphasized that the structure of this quality is a number of empathic abilities.

The results of empirical research of empathy among future psychologists in different years of studying are presented. It is shown that first-year students have low levels of empathy, while senior students have the average level of empathy, which may indicate its gradual formation.

It is found that most students of psychology while interacting with people use empathic abilities associated with the production of guidelines that contribute to emotional response and the ability for empathy. The least what future psychologists tend to do in interpersonal relations that is to use rational channel of empathy as a spontaneous interest in another person.

The prospects of studying empathy in connection with personality qualities that promote professional development of future specialists are specified.

Key words: *empathy, empathic abilities, future psychologists.*

Стаття надійшла до редакції 07.04.2015 року